

Euskal raparen hausnarketa antropologiko historikoaren hazia

Eric Ditzarri

Antropologian doktorea, ikertzailea, poeta, artista eta erakusketa-komisarioa

Hiru tipo eszena gainean. Gibelean, sample ta scratchetan, Jo. Honek ditu haien musikak sortzen, eta zuzenean berriz botatzen, *zkratxatzen*. Repeatzen du baita ere, hitzen inportantzia azpimarratuz. *Andrea Zubozki*

Hibernazio-latz honi-emazkiok-zor-zaizkion-akzioak, fikzioa-gure errealtatearen-bizio bilakatu aitzin! *Zzio*

Euskal musika ez da izan inoiz zerbait homogeneous. [...]. Akaso, aztertu behar da zer pasatu den hip-hop mugimenduan. Edo elektronikan. Musika eskolak bogako daude; horrek aldaketarik ekarri du? Fenomeno konkretuari begiratu, eta ez euskalduntasun orokor batetik musika aztertu. Ziur asko, prozesu eraldatzaileak ari dira gertatzen, baina txikiak izango dira. *Leire Lopez Ziluaga*

Hip-hop kultura 1970eko hamarkadan sortu zen New Yorken eta ordutik mundu osora hedatu da. Algeriako (Virolle 2007), Palestinako (El Sakka 2011, McDonald 2006, Puig 2007, 2012), Jamaikako (Blum 2009), Estatu Batuetako (Kajikawa 2015, Baker 2018) eta Frantziako (Ghio 2012) rapa artoski ikertua izan da eta rapari buruzko liburu asko (Barret 2008, Bethune 1999, 2004, Lapassade 1990,

Vicherat 2001) argitaratuak izan ziren. Munduan zehar zientzia sozialen antropologo, soziologo, hizkuntzalariek ikuspegi anitzetatik hip-hop-a eta rap-a aztertu zituzten, baina oraindik euskal raparen ikerketak idatzi beharrean daude.

Hip-hop-a mugimendu kulturalarekin lotua da eta kulturaren hiru definizioekin zerikusia du: obra baten multzoa, bizimodua eta ideologia (Passeron 1991). Hip-hopak –rap, tag, graf eta *break* dantzarekin– adierazpen artistikoetatik modurik nagusietakoak ehuntzen ditu: musika, testuak, margolaritza, dantza (Dubois 2001). Euskal raparen arrakasta Euskal Herriko erabilera eta apustuen berrinterpretazioetatik dator. Raparen korrante menperatzaileen aurkako nortasunaren aldarrikapena politikoa da. Hitzen edukiak eta erak politikoak dira. Raplariak, gizarteak dituen arazoak aipatuz, gazteriaren bozeramaileak bilaka daitezke. Rap abestiei esker gizartearen moldaketak irakurgai bilakatzen dira.

Abestia adierazpen poetikoen modurik ezagunena da. Abestiak komunitate batek jasan dituen aldaketa askoren hausnarketak eta motibazioak islatzen ditu. Mugimendu sozialik garrantzitsuenetakoak beti bizkarrezur kulturalaren gainean bermatzen dira, sortze prozesua emozio eta ideien bektorerik indartsuena baita. Hori dela eta, gure herrietan, herriko abestien esparrua kontzientzia politikoa hedatzeko eta zabaltzeko egokia da. Herriko abestien espazio horretan iragaten dira iritzi publikoa eta errealitatearen eraikitzeak kontrolatzeko borrokak (Kouoh 2017: 21).

Rap musikan errimek erritmoek abiadurek doinuek zarak (Sorman 2007) eta hitzek pisu handia dute. Raplariak, bertsolariak bezala (Luku 2009), kantari ere behar du izan raplari osoa izateko. Egotrip edo *freestyle* generoen performantzak arau amankomunekin lotuak dira. Raparen lan formalaren erritmo eta soinu jokoetan zentratzen da. Estatu Batuetako, Palestinako, Frantziako edota Afrikako rapek ber estilo formularioekin jolasten dute. Rapean musika eta hitza erdigunean jartzen dira. Hastapenetik kritika eta salaketa-rako musika moldea da. Rapa minoritate sozial eta kulturalen adierazpenetatik dator. Gizartearen azpiko klaseetatik.

Rapa hip-hop kulturarekin lotua da eta 1960etako bukaeran New Yorkeko beltz eta hispaniarren auzoetan garatutako musika estiloa da. Rap abeslariak errimak sortuz abesten dute musika baten gainean jarritz. Hala ere, *a cappella* edo musikariek gabe abestea gerta daiteke. Abesten dutenei MC deritzaie, eta musika jartzen dutenei disko jartzaile edo DJ. Rapa MC eta DJen arteko joan-etorriko etengabeko elkarriketatik sortzen da. Hogeiru urte inguru joan dira hip-hop kulturak eta rapak euskararen jendartera jauzi egin zutenetik. Artikulu honek Euskal Herriko errimen, *beat*-en eta doinuen maisuak aipatzen ditu.

Punka, metala eta rock erradikala izan dira orain arte Euskal Herriko musika alternatiboen erreferentziarik nagusietakoak, baina poliki-poliki rap eszena bere lekua ari da egiten

Ibiltzen garen euskal munduan orain dela hogeiru urte sartu zen rap mugimendua mugaren bi aldeetan. Punka, metala eta rock erradikala izan dira orain arte Euskal Herriko musika alternatiboen erreferentziarik nagusietakoak, baina poliki-poliki rap eszena bere lekua ari da egiten. Euskal kantagintza berria (Ion Andoni del Amo, Josu Larrinaga), punka (Arturo eta Gonzalo Ibañez), rocka (Elena Lopez Agirre) eta metala ikertu dira eta haien historiak idatzi dira. Orain falta zaiguna da euskal raparen historia idaztea.

Artikulu honen helburua euskal raparen historiaren lehen ataza idaztea da. Artikulu honetan planteatuko ditugun galderak: euskal rapak azken bi hamarkadetan bizi izan duen aldaketak Euskal Herriak bizi izan duen aldaketa politikoa islatzen du? Euskal rapa nola eta zein baldintzatan lerratu da ezker abertzaleen paradigmatik kezka hedonista eta existentzialen paradigmara? Nola lerratu da lehen paradigmatik –non borroka politikoa, soziala, nazionala, antikapitalista eta gutasuna euskal raparen ezaugarriarik garrantzitsuenetakoak ziren– gaur egungo paradigmara –non nitasunaren,

hedonismoaren, egotismoaren, drogen, armen eta plazeren apologiek raparen eszenatokian leku handia hartu duten? Zergatik inork ez du euskal ikerkuntza mundutik euskal rapari buruzko hausnarketa sakonik egin? Zergatik inork ez du euskaraz idazten den euskal raparen testua corpusatzat hartu? Zergatik daude hain argi hizkuntzalaritzaren eta zientzia sozialen euskal rapari buruzko erreferentzien ahuleziak? Euskal rapak, euskaraz hausnartzen eta sortzen den rapak, ez du ikerketa sakonik merezi? Zergatik euskal rapa euskal ikerkuntzaren mundutik minorizatua izan da?

Euskal raparen definizio batera

Zer da euskal rapa? Euskaraz abesten den rapa edo Euskal Herrian sortzen den rapa eta erdaraz abesten dena? Euskarra, gaztelania eta ingelesa hitzetan nahasten jarraitzen duten taldeak ezin dira euskal raparen izendapenaren azpian zerrendatu? Dikotomia horretan sartzen garenean, beste dikotomiaren aurrean ezartzen gara, esate baterako, euskal kulturarena. Zer da euskal kultura? Euskaraz sortzen den kultura edo Euskal Herrian sortzen dena? Hizkuntza normalizatzea zerbait bada, hizkuntza horretan gainontzekoetan egiten den guztia naturaltasunez eta normaltasunez egitea da? Musika eta nola ez, rapa.

Jon Eiherabide (Aiherra, Lapurdi) MAK taldearen kantariak elkarrizketa batean adierazi digunez:

Euskal deitzen badiogu, euskaraz izan behar dela. Egia da sorkuntza prozesua (entseguak) frantsesez egiten genituela: *Suari darion kea*-ren garaian salbu, euskaldun bakarra nintzen taldean. Antton Lukuren liburuan agertzen zen kritikak zioen euskal kultura 'rapez' estaltzen bazen, modan izateko ez zuela zentzu handirik... Ontsa oroitzen banaiz, nik hola ulertu nuen. Guk ez genituen sekula gauzak bortxatu rapa egiteko... AK47 edo AK taldeen garaian hasi eta jadanik rapean ari ginen. Euskal kultura? Euskaraz adierazten den kultura (hitzen bitartez baldin bada) edo euskaraz sortutako kultura (gorputz ala margoen bitartez adierazten bada)!!! Ba, egia da garai horretan gauzak pentsatu gabe egiten genituela,

espontanea zen dena... Ongi edo gaizki, hori beste zerbait da... Gero jiten da intelektualizazioa... eta egia da Anttonek pausatutako problematikak inarrosi ninduela... Ontsa elkar ulertzeko, Anttoni galdegin nion hitzordu bat. Bildu ginen eta solas egin gai horretaz... Galdegin nion zein izango zen euskal anarkismoaren arketipo bat... eta Zirtzilaren pertsonaiaz hitz egin genuen. Ondotik, Anttonek idatzi zituen *Zirtzil* kantuaeren hitzak (*Hautsa bizigai*).

Euskal rapa: ikuspegi dialektikotik hausnartua

Fermin Muguruza musikaria izan zen Negu Gorriak taldearen bidez euskal musikan rap kutsuko doinuak txertatu zituen lehen musikarietako bat. XX. mendeko bukaeran agertu zen lehenengo rap belaunaldia, Selektah Kolektiboa, Daddy Jeff, Wanka, DZ, Molte eta Aritz Sound System izenaren pean. Lehen belaunaldi hori irekita egon da kanpotik zetozen estiloetara.

Selektah Kolektiboa¹ Euskal Herriko rap talderik zaharrenetakoa da. Euskaraz kantatzen zuen 2005ean desegin aurretik. Selektah Kolektiboak 2000. urtean argitaratu zuen euskarazko lehen hip-hop diskoa.² Orotara bi disko kaleratu zituen. Lehena *Selektah Kolektiboa* izenburupean, Esan Ozenki labelarekin batera, eta bigarrena *Esperientzien etorbidetik*, bi urte geroago, Metak disko argitaletxearekin. Hurrengo urteetan kontzertuak ematen, jaiak antolatzen eta abestiak sortzen jarraitu zuen taldeak.³

MAK izan da Selektah Kolektiboaren lekukoa hartu duen taldea. Musika Armatu Komando bilakatuko den Mikrofon Addikt Klan 2003an sortu zen Iparraldean.⁴ MAKen erreferentziarik nagusietakoa AEBetako Wu-Tang Clan zen.

Hastapenean asko kostatu da euskaldun talde multzoa osatzea. Alabaina, bere bidea egin du rapak, eta Info7 Irratiak, 2012an, hedatzen ari zen uzta bildu eta zakuan jasotzea erabaki du *Rap Herria* diskoan. Hamasei musika taldek hartu zuten parte. Gero belaunaldi berriek aipatutako bi taldeen jarraipena hartu zuten, eta horien artean⁵ Barakaldoko Maisha MC, Santutxuko Norte Apache (Ibon, Rayco, Aitor),

Gasteizko Indarrap, Oztibarreko Toastibarre, Urruñako 2zio, Atarrabiako ZTK Rap, Bermeoko Gatom, Donostiako Norzone, Askapen Sound Sistema, Bilbo eta Barakaldo artean sortu zen 121 Krew talde bizkaitarra, Bad Sound System, Tolosako Glaukoma, Nafarroako Goienetxe Anaiak eta beste hainbat aurkitzen ditugu: Stepi Selektah, Kodigo Norte, Nizuri Tazuneri, Aneguria, La Basu, Zesura, Fat Fish, Raperos de Emaus, Bunpada Sound talde bizkaitarra, Arrano Pertxa eta Hondarribiko Gorpuzkingz.

Euskal raparen panorama berria ikusirik, esaten ahal da Selektah Kolektiboak orain dela kasik hogeitun urte erein zituen haziak hazi direla. Garaia heldu zaigu Euskal Herriko raparen hausnarketa sakona bultzatzeko.

Edukiak ikertuz

Selektah Kolektiboa eta MAK taldeek rapak hastapenean zuen helburu bera zuten. Zerbait aldarrikatzeko zen, eta zerbait horrek aldarrikapen politikoarekin zerikusi zuzena zuen. Euskal rapak ere rapak

Selektah Kolektiboa eta MAK taldeek rapak hastapenean zuen helburu bera zuten. Zerbait aldarrikatzeko zen, eta zerbait horrek aldarrikapen politikoarekin zerikusi zuzena zuen

hastapen-hastapenetik haren zainetan zuen aldarrikatzeko premia partekatzen du. Selektah Kolektiboak idatzi zituen *Koktel Molotoff* abestiaren letrek⁶ jarraipen hori baieztatzen digute. Abesti horrek Euskal Herriak ezagutu zuen iragan beltz eta itzala oroitarazten digu. Borrokarako deia bihurtu zen kantuetariko bat da *Koktel Molotoff* abestia, du-darik gabe. Hor ikertzailea tes-

tu preskriptibo eta performatibo (Ghio 2012, Recanati 1982) baten aurrean dago. Proposamen baten aurrean kokatzen da. Testuak enuntziatzea eta ekintza zuzena lotzen ditu.

Selektah Kolektiboak idatzi zituen testuak ikertzen ditugunean, konturatzen gara taldea zein arlo politikotan kokatzen den. Demokraziaren falta, preso politikoaren hurbilketa eta askatasuna, herriak eskatzen duena, euskararen eta euskal kulturaren aldeko errebindikazioak, euskaldunek pairatzen duten egoera, independentziaren aldekoak, polizien inpunitatea, justiziaren ahuleziak, kazetari faxisten kontrako errebindikazioak, legezko bortizkeriaren kontrakoak, polizien eta torturatuzaileen zigorgabetasuna, euskaldunek pairatu zituzten torturak, Euskal Herriaren batasunaren alde direnak, UPN alderdi politikoaren burukideen aurkakoak, faxismoaren kontrakoak, testu guztiak norabide bererantz doaz. Selektah Kolektiboaren diskurtsoa ezker abertzaleko mugimenduan kokatzen da. Euskal Herriak dituen muga eta kate guztiak apurtu nahi ditu. Diskurtsoak ezker abertzaleek zituzten diskurtsoen antza du. XXI. mendeko hastapenaren egoera politikoa aldarrikatzeko hausnartua da. Testuek euskal gizartearen errealitatearekin harreman estua daukate, baina batzuek utopiarekin ere zerikusia dute. Raplariak nahi duten Euskadi ahoskatzen eta aldarrikatzen dute. Aldarrikapen horren bidean, taldeak borroka-lagunak aurkitzen ditu, minorizatuak diren herriak, hizkuntzak eta kulturak, Katalunia, adibidez. Selektah Kolektiboak Fermin Muguruza kantariak duen ideologia partekatzen du, eta, beraz, ez da harritzekoa izan beren bi diskoak Muguruzak zituen bi zigiluetan (Esan Ozenki eta Metak) argitaratuak ikustea.

MAK taldearen filosofia eta ideologia

MAK taldea agertoki politikoaren ezker aldean kokatu zen. Jon Eiherabide MCari galdegin diogu zein izan ziren MAKek beste euskal rap taldeekin ukan zituen berdintasun eta desberdintasunak eta zein izan zen MAKen berezitasuna euskal raparen munduan:

MAKen ukan ditiagu sasoi desberdinak ere, hori aipatuko diat: lehen kontzertuan bikote gisa agertu ginen (Dj Alf eta ni), gero

lau raplari eta DJ (lehen CDko garaian), gero musika talde oso bat (bateria, baxua, tekla, saxoa, DJ eta rapa, dantzariak ere jiten ziren, egin genuen ere behin arrabita-jotzaile eta zirkulari batekin kontzertu bat). Dj Alf zendu zen, eta momentu horiek izigarri bortizki bizi genituen. *Hautsa bizigai* CDa grabatzen ari ginen. Taldekoekin erabaki genuen bukatzea grabaketa lana, kontzertu ttipi bat ere eman genuen Hazparneko ikastolan laukote moduan (bateria, kontrabaxua, gitarra eta rapa)... Azkenik taldekideen artean samurtu ginen eta bakarrik bukatu nuen CDaren ekoizpena, eta ostatueta banatu nuen urririk... MAK gisa agertu 'nintzen' azken aldi bat Bilboko bestetan bi kantu emateko Dj Alfen omenez. Musikalki ere joan ginen ikasiz: hastapenean musikak osoki sanpleetan ziren oinarrituak (musika ikasi ez dutenen ala pobreen musika!!!), gero musikari gauzak ulertu arau joan ginen sanpleak eta pasarte grabatuak nahasiz, azkenik musika guztia organikoa zen, ez gehiago sanpleatua... Bestalde, egia da beti interesatu naitzela bertso zaharrei, nola rapeatzen ahal diren, ala tradizioan erabiltzen diren instrumentu ala doinuei... eta horiekin ere jostatzea gustatzen zait... Hitzetan aldetik, hastapena basa eta oihukatua zen, 'brut'... Eta gero eta gehiago lantzen genituen testuak taldean: hiruzpalau lagunaren artean ideiak finkatu, gero idazten nuen eta beste lagun batekin fintzen genuen emaitza... Eta gero rapeatu!!!

Eiherabidek dioenez:

Zaila da zure burua definitzea! Ez badut beti lortzen ere, errango nuke anarkismoa helburu gisa hartzen dudala, bai, nire kontraesan guztiekin (kreditu bat egin dut etxe baten erosteko, giristino lizeo batean lan egiten dut, eta abar)... Baina musikarekin dudaren harremanaren eta raparen bitartez kritika ekonomikoa bultzatzen saiatzen naiz (musikak ala arteak ba al du prezio bat? Saltzen dea? Kontzertuetan sosa galdatzen dea? Onartzen dea? Jakinik gehienetan sostengu kontzertuak ematen ditugula... bizitzen ahal da kondizio horietan zure 'arteaz'...? Zertarako segitu?), kritika politikoa bultzatzeko ere bai (abertzaletasunaren mugak, bortizkeria, pazifismoa, normak, kapitalismoa han eta hemen...), hiztun minorizatuen arteko elkartasuna bultzatzea, eta abar...

MAK taldeak, haren denboran Selektah Kolektiboak egin zuen bezala, lehen diskoa, *Suari darion kea*, Metak zigilua-rekin batera izenpetu zuen. Hastapen-hastapenetik haien sorkuntza euskal mitologiarekin lotu zuen. Eiherabideren

arabera, «Herensugearen mitologia berreskuratu nahi genuen». Orain iratzarria den lurraren azpian den indarra aipatu zuen. MAKen diskurtsoa ezkerrekoa da eta mezu politikoz betea. Baina MAKena Selektah Kolektiboa taldearena baino anarkistagoa eta libertarioagoa. Sistemaren kontra eta berdintasunaren alde jotzen zuten. Selektah Kolektiboa taldea izan zen bezala, antikapitalistak ziren. Hitzak hor berriz argiak dira: «Sistemaren lana jendea esplotatzea da». Haien gogoia entzuleen kontzientziaren irekitzean kokatzen zen. Euskal Herriko eta mundu osoko egoerak salatu zituzten. Jendeen batasunean eta elkartzeen indarrean sinesten zuten. Salatutakoak polizia, mundializazioa, euskara hizkuntzaren galtzea, egunerokotasuneko bortizkeriak dira. Haien diskurtsoak iraultzaren itxura du, eta borrokarako deiak luzatzen zituzten: «Nire bonbek ez dute odolik egiten baina dezibiletan dira kontatzen, hor izango da nire ekintza, atentatu musikala. Hizkuntza nahasita izaten ahal da mundiala, denok biltzen bagara, bomba atomikoa indartsua». Lehen diskoan lau hizkuntza nahasi zituzten: euskara, katalana, gaztelania eta frantsesa.

Eiherabidek dioenez:

Musika borroka zelai bat zela eta gudariak ginela, gudari kulturak: jakintza da arma, euskarazko hitzak erabiltzen genituen eta ditugu oraindik, estaturik gabeko herriko abertzaleak ginen eta gara, presoei sostengua adierazten genuen eta dugu, gazte-txeetan parte hartu eta sostengua helarazi, bai eta plazera hartzea eta besta egitea ere!

Euskal rap munduan ukan duen esperientziatik zer ondorio edota hausnarketa atera dituen galdegin diogunean, erantzun digu «pasio eta plazer handiko esperientzia izan zela».

MAKen diskurtsoa ezkerrekoa da eta mezu politikoz betea. Baina Selektah Kolektiboarena baino anarkistagoa eta libertarioagoa. Sistemaren kontra eta berdintasunaren alde jotzen zuten

Gehituz: «Talde guttik ireki zuten bidea euskarazko musika estilo horretan (Negu Gorriak, Selektah Kolektiboa...), guk sakondu genuen ildoak. Euskal Herriko hamaika xokotako jendeak ezagutzeko aukera eman zigun rapak». MAKek karrikaratu dituen diskoak euskal gazteriarengan zein eragin ukan zuten galdegin diogunean, honela erantzun digu:

Ez nizuke errango, ez dakit... Lagun batzuk egin ditugu garai horietan musikaren bitartez eta anitz lagundu ziguten, sinesten zuten egiten genuen horretan... Anitz izan dira... Pentsatzen dut bereziki MAKnager jaunari (Aupa Beñat!!!) eta Iñaki Muxtelok Kinki jaunari... Berarekin ikasi nuen plazera hartzen grabaketa denboran, luxuzkoa baita denbora hartzea eta ideiak partekatzea grabatzen duzularik, eta ez korrika aritzea batzuek ulertarazten dizutelako pagatu behar dela estudioa... Bref, hori beste istorio bat da!

Belaunaldi berriek

Lehenengo sortzaileek bezala, bigarren belaunaldikoek ere kritika soziala ezarri dute haien diskurtsoen erdigunean (Norte Apache, 2zio, Glaukoma, La Basu, Aneguria, Zesura). Glaukomak dioenez, «gauza distiratsu eta boteretsuei besterik ez diegu kasu egiten». Eguneroko bizitzaren zailtasunak aipatuak dira, eta talde batzuek euskal raparen apologia aipatzen dute (Norte Apache). Noiztenka beste musiken kritikak agertzen dira: «Zenbait musika estilotan ikusten ditugun klixe eta estereotipoak askotan hutsalak dira» (Glaukoma). Emakumearen aurka dagoen bortizkeria (Glaukoma), raparen musika motaren minorizazioa (hedabideetan, kontzertuetan), giza eskubideen urratzeak (*Satriale's*, Norte Apache), minoritateen independentziaren aldeko borroka (*Freedom kanaky*, Norte Apache), poliziaren mehatxuak, egia inposatuak, beldurkrazia (*Galtzerdi zulatuen loratza*, Norte Apache), polizien hilketak (*Killing in the name of*, Norte Apache), lege inpartzialak, hipotekak, drogaren eraginak, gazteon antolamendua, langile klasea, etorkizuna (*Gurea da geroa*, Norte Apache), sistemaren aurkako borroka (*Hartu kontrola*, La Basu), larru eta gorputz kontuak (*Piztu nire sua*,

La Basu), gorputzaren jabetasuna, emakume askea (*Eraiki suntsituz*, La Basu), harrapakarien aurkakoa (*Harrapakariak*, La Basu), bikote istorioak (*Soka tiraka*, La Basu)... Horiek dira euskal rap taldeek aipatzen dituzten gairik nagusietakoak.

Eiherabideri galdegin diogu nola ikusten duen gaur egungo euskal raparen eszena:

Ba ongi, raparen barneko estilo desberdinak ere agertu dira (rap-reggae, trap, gangsta folk, instrumentala, mintzatutako poesiarekin nahasia...), denetarik bada. Ez naiz raparen aldeko prozelitista, berdin zait... Adierazpen mota bat da, besterik ez... Baina egia da jendea inarrosten duela... Euskal Herria biziki tradizionalista da... Begiratu Fermin Muguruzak atera duen Korrikarako kantuaeren YouTubeko komentarioak... kar-kar-kar!!! Euskarazko rap eszena orokorrean ez da orain arte erori kapitalismoaren apologia...!!! Halabiz!!! Bestenaz, hori bilakatuko balitz, «goazen hortik!!!».

2zio taldeak orain arte aipatu dituen kezka politiko eta sozialei arrangura existentzialak gehitu dizkio. Lerratze-gehitze hori 2018an karrikaratu duten hirugarren diskoan nabarmena izan da. Kritikaren eremurako, *Prest* deitzen den abestian etorkinengan ditugun aurrebegiradak aipatuak dira, eta *Oraindik* deitzen denean kontrol soziala eta sistemaren kritika, gosea, zorrak, erosketak azpimarratuak dira. Azken kantu horretan, ditugun balioak galdezkatuak dira: «Berdindu ditugu ukan eta izan». Existenzialarekin lotuak direnak, laguntasuna (*Ni ta zu*), modaren diktadura (*Kendu maskara*), bizitza, hezkuntza eta jakintzaren garrantzia (*Milesker bizitza*), maitasuna (*(H)egoak*), rap sortzailearen egunerokotasunaren sorkuntza, hitza, metrika, kaleko poesia (*Idazten dut*), eritasuna, biziaren arnasa (*Lehiotik*), bakardadea,

2zio taldeak orain arte aipatu dituen kezka politiko eta sozialei arrangura existentzialak gehitu dizkio. Gutasunetik nitasunera doan lerratzeak ez du ez hedonismo ez egotasunaren apologia sostengatzen

mina (*Gauez*), egia, bizitzaren ezagutzea, norberaren burua, izerdiak, ikarak (*Irakaspenak*) aipatzen dituzte. Gutasunetik nitasunera doan lerratzeak ez du ez hedonismo ez egotasunaren apologia sostengatzen. Nikeria baztertua da. Jende arteko harremanak eta bizitzaren giltzak galdezkatuak dira.

Panorama honetan, Gorpuzkingz da rap munduaren er-tzean kokatzen den taldea. Gazte diren zazpi kide horiek euskal gizarteak dituen tabuak lehertzen dituzte. Sare sozialetan kaleratu dituzten bideoklipetan maskaratuak eta mozorrotuak agertzen dira, eta drogaren apologia oparitzen digute. *GPK* deitzen den bideoklipetan, dirua lurrera boteaz, *gangster* kideen itxurak antzeztuz, armak beso eta eskuetan jarriz, «Nik abiyua maite det» abesten dute. Gelaren mahaiaren gainean aipatzen dituzten anfetaminak lerroz lerro agertzen dira. Estatu Batuetako rap talde batzuen itxura dute, eta bat-bateko sorpresak ez digu baieztatzen ironikoak diren ala ez.

Irakurketa literalak euskal rapa euskal traperaino lerratu dela eta kapitalismoaren diskurtsoa onartu duela interpretatzen ahal du, non dirua den errege berri bakarra eta dirua sarrarazteko bide guztiak onargarriak diren. Aldiz, irakurketa metaforikoagoak antzeztuaren azpian burla bat eta rap talde estatubatuarrek sortu duten raparen kritika azpimarratuko ditu. Uste dugu sukaldeko irina daukatenez *gangsta* rap kodeak barneratu dituztela plazera hartzeko eta kode horiek hobeto leherrarazteko. Trufatzen dira, baina ez gutaz, estatubatuarrek sortu dituzten estereotipoen baizik. Gorpuzkingz taldeari esker, umorea euskal rap eszenaren gainean igotzen da.

Sortzaileen lerratzea: bertsogintzatik rapgintzara

Askotan hitz egin izan da bertsolaritzaren eta raparen arteko parekotasunez. Lotura batzuk begi-bistakoak dira. Hasteko, biak ala biak diziplina herrikoiak dira. Jende arruntaren espresibideak dira. Ez dira eliteko eskolatan irakasten, eta ez daude inongo erakunde edo antzekoen homologazioen menpe. Biak dira kronika eta kritika sozialerako tresnak.

Norberaren bizimoduaz eta inguruko arazoez kantatzeko balio dute. Egunkarietan agertzen denaz eta ez denaz iritzia emateko. Bien osagairik nagusietakoak doinua, errima eta hizkuntza dira. Musikaren laguntzaz edo gabe, hitzak dira protagonistak. Hitzen jolasak toki garrantzitsua du. Muguruza izan zen euskaraz Ameriketako beltzak bezala kantatzen zuen lehenengoa. Ondoren, 2000ko hamarkada hasierarekin, Selektah Kolektiboa mitikoa ezagutu genuen. Orain, banaka-banaka gero eta gazte gehiago agertzen zaizkigu euskaraz errimatzen: konplexurik gabe, harrotasunez. Rapa euskaldundu da, eta Euskal Herrian orain arte ez da bilakatu, beste leku batzuetan bezala, diruaren eta hedonismoaren apologiarako musika.

Ekaitz Astiz Goienetxe Anaiak (Iruñerria) taldeko kidea da. Odei Barroso bezala, bertso mundutik dator, nahiz eta ez dituen sekula biak uztartu. Rapak bertsolaritzak ematen ez dion askatasuna eskaintzen dio, azken hori «instituzionalizatuago» dagoelako. Rapean, aldiz, Astiz raplariak dioenez, «zu zara epailea eta muga». Uste du euskal rapak izan dezakeen arazorik handiena hitzun kopuruarena dela. Bere aburuz, «euskal rapak ez du aurrera egingo euskal hitzun ez badago, euskarak aurrera egiten ez badu».

Euskara hizkuntzaren hautua

Euskal taldeen musika hizkuntzari dagokionez, honela dio Ion Andoni del Amok:

Egun ez da sentitzen euskararen behar hori, angustia hori. Lehen, konpromisoa beharrezkoa zen, hizkuntza galtzen ari zelako. Orain, neurri batean, ziurtatutzat ematen da euskarak iraungo duela. Aurreko hamarkadetako musika euskaraz izan da, erregistro estetiko batekin; pisu handiagoa hartu zuen hizkuntzak, eta sartu ziren bertsolariak eta idazleak hitzak egitera... Neurri batean, haustura estetiko hori ematen du ingelesak, eta, bestalde, ezer ez esateko erraztasun gehiago ere bai. Abestiei pisua kentzeko. Garai batean, karga handiegia hartu zuen euskarazko kantua, eta haustura bat izan da; haustura hori ez da modu dramatikoan bizi.

Hala ere euskal rap talde batzuek jarraitzen dute euskaraz abesten. Eneko Axpe 121 krew taldekoak dioenez: «Koherentzia puntua da, euskalduna naiz eta euskara defendatzen dut, zer gutxiago». Berak rapa euskara zabaltzeko eta gazteak erakartzeko tresna ezin hobeia izan daitekeela pentsatzen du. Horren adibide garbia da Ruben Mateo Rufoh, taldeko abeslarietako bat. Euskara ikasi du, rapak euskarara ekarri du, «eredugarria eta aldi berean polita da hori». Dena dela, Euskaltzaindiaz gogoratu dira taldekideak, eta, horien ustez, «Euskaltzaindiko euskararekin rapa egitea ezinezkoa da». Gatom raplariak ere euskaraz abestea hautatu zuen. Berak dioenez, «euskaraz eta bizkaieraz kantatzea niretzat errazago, erosoago eta askeagoa da. Hori dela eta euskaraz eta dudan euskalkia baliatuz kantatzen dut». Gatomek Imanol Ubedaren ikuspuntua partekatzen du Ubedak esaten duenean:

Niri gustatuko litzaidake euskararekiko harremana naturalagoa izatea, edo ez hain kargatua. Baina, hain zuzen ere, uste dut belaunaldi berrietan hori gertatzen ari dela. *Badok.eus*-en sartzen zara, eta ikusten duzu euskaraz asko abesten dela, inoiz baino gehiago. 13-14 urteko gazte batek baditu erreferentziak euskaraz, nahiko hurbilak, gainera. Berri Txarrak gustatzen bazaie, ziur asko euskaraz egingo dute rocka. Niretzat, euskaraz egiten dena da euskal musika, baina ez dut horregatik epaitzen. Falta zaiguna da hedonismoa, eta zenbait gauzari karga kentzea...

Fermin Muguruzak ere euskaraz egiten den rapa defenditzen du:

Hemengo hip-hop euskaraz garatzen ez den bitartean, gazteek gaztelaniaz hitz egiten jarraituko dute, nahiz eta euskaldunak izan. Gazteek rapa entzuten dute batez ere, baina gaztelaniazkoa, hori da haien erreferentzia. Horri buelta eman behar zaio, bestela jai daukagu [...] Baina heldu beharko du beranduago bada ere. Areago, bultzatu egin behar da. Zenbait musikari, gaztetxe, programatzaile eta eragilek hori indartzeko ahalegina egin behar dugula esango nuke nik. Hemen estrategiko hitza erabiltzen denean, ni futitzen naiz. Orain edozeri estrategiko hitza aurretik ipini eta aurrera, denok men egin behar dugu. Horixe da, hain juxtu, sustatu beharrekoa eta ez karpa erraldoia. Izenak bakarrik nekea sortzen dit...

Eiherabidek hitza, erritmoa eta dantza maite ditu, eta hori da rapa beretzat. Raparen Ez Dok Amairu ote diren galdetuta, zera esan du: «Ez Dok Amairu, rock radical vasco, hainbat lagun egiteko manera antzekoekin, maite dut hori, zergatik ez? Elkarrekin indar gehiago izango dugu gure mezua eta erritmoa plazaratzeko eta entzutera emateko». Eta zein da mezua? «Eszenatokira igotzen gara erakusteko euskara gaztea, bizia dela eta egin daitekeela nahi duzun manieraz». Rapak euskarari freskotasuna ekar dakiokelakoan dago, eta, ondorioz, jende gehiago gerturatu dezakeela euskarara eta euskal rapera. «Euskara ikasi eta euskalduna zara. Berriak sartuko dira komunitatera, eta hori nahi dugu, ezta?». Eiherabidek ondoko mezua igorri die musikariei: «Hala sentitzen baduzue, egin euskaraz. Nik espero dut euskaraz egiteko grina izango dutela». Musikiariak euskarara gerturatu direlako rapa euskaraz egiten hasi dira, eta raparen munduan euskara topatu dutelako euskara ikasteari ekin diote. Rapa euskararen normalizazioaren termometro ere bada.

Musikariak euskarara gerturatu direlako rapa euskaraz egiten hasi dira, eta raparen munduan euskara topatu dutelako euskara ikasteari ekin diote. Rapa euskararen normalizazioaren termometro ere bada

Rapa eta justizia

Justiziak finkatzen dizkio mugak rapari. Valtonyc abeslariari hiru urteko kartzela zigorra berretsi diote bere kantuen edukiatik. Espainiako Auzitegi Gorenak José Miguel Arenas Beltrán *Valtonyc* raplariaren sententzia berretsi du, eta hiru urte eta sei hilabeteko kartzela-zigorra ezarri dio. Gorenak esan du adierazpen askatasunak eta arte sorkuntzarako eskubideak ez dituela bere letrak babesten. Espainiako Auzitegi

Nazionalak eskatu zuen hiru urte eta erdiko kondena, eta Auzitegi Gorenak berretsi du. Bi urteko kartzela zigorra «terrorismoari gorazarre» egiteagatik, beste bat monarkiaren aurkako kalumniengatik eta sei hilabete abestietan jasotako «mehatxuengatik». Auzitegi Nazionalak esan zuen Valtonycen letrek GRAPO eta ETA taldeak eta horietako kide batzuk goستن dituztela eta Espainiako erregea eta haren senideak iraintzen ere. Rap kantariak esan zuen bere rapa muturrekoa, probokatzailea, alegorikoa eta sinbolikoa dela, eta adierazpen askatasunari heldu zion. Alabaina, Gorenak atzera bota ditu haren alegazio guztiak eta esan du nahikoa dela kantuak irakurtzea «edukien larritasunaz jabetzeko».

Euskal raparen birziklatzeak

Anitzak dira euskal rap taldeek euskal musika eta poesiari egiten dizkieten keinuak. Remixa raparen sortze prozesuaren zatirik garrantzitsuenetakoa baita. MAKen *Denok ala inor ez* bertsioa, Aire Ahizpak taldeak abestutako bertsiotik abiatutakoa, eta 2zio Iparraldeko taldearen Urkoren *Nor nintzen ni* har ditzakegu adibide gisa; baina baita ere Norzonek Mikel Laboaren *Gure bazterrak* edo Norte Apachek *Nire aitaren etxean* remix abestirako birziklatu duen Gabriel Aresti olerkilariaren «*nire aitaren etxea defendituko dut*» testua, edo Imanol Epelde kantariak oparitu digun Bernard Etxepareren 1545eko *Linguae Vasconum Primitiae* liburuaren hitzaurrearen bertsio rapeatua.

Baina euskal raparen iturria ez da euskal kulturaren mutgetan bururatzten. Selektah Kolektiboa taldearen *Koktel Moteloff* deitzen den abestia musika klasikoarekin hasten da. *Esperientzien etorbidetik* (2002) diskotik ateratako *Gora gaileta* deitzen denak modu umoretsu baten bidez Espainiako irratsaio baten zati bat hartzen du Bush presidentek gailetarekin ukan zuen arazoa aipatzeko. Kantu horretan, Selektah Kolektiboak euskarari frantsesetz den *Vive le Biscuit* aipamena gehitzen dio eta abeslariak duen frantses azentuak

gugan irri egiteko gura pizten digu. Kasu horretan, euskararik frantseserako hizkuntzen lerratzean dago kokaturik irriaren sekretua. Irria berpizten da ingelesa hizkuntza gehitua denean. *Mother fucker capitalist* gehitua izan den esaldian kokatzen da irriaren gakoa. Baina irriak ez du irauten eta kapitalismoaren borroka serioak bere lekua laster hartzen du berriro. Gizakien eskubideen alde borrokatzen direnentzat eta humanistak direnentzat, gailera lehergailuarekin konparatzean desagertzen da irria. Irriaren muga konparatze horretan kokatzen baita. Irriaren muga gizakien odolean eta heriotzean kokatzen baita. Irriak ditugun moralak eta balioak erakusten dizkigu eta. Irriak ideologiak mugak zehazten ditu. Rapak unibertso asko gurutzatzen ditu, eta gurutzatzen dituen unibertsitatearen kokatzen du.

Bururatzeko

Gaur egun *Badok.eus* euskal musikaren atariak 28 artistaren biografia eta kantak dakartza rapari eskainitako atalean. Jandantik desagertuta dauden taldeak eta oraindik ere martxan jarraitzen dutenak biltzen ditu kopuru horrek, eta, gutxi gorabehera, kopuru horren bueltan ibiliko da euskarazko hip-hop produkzio osoa. Horrek esan nahi du euskal rapak euskal kantagintzaren eszenatokian bere lekua egin duela. Normalizatuz doa euskaraz rapa egitea, baina oraindik euskal raparen historia unibertsitate eta ikerlan zentroetatik kanpo geratzen da. Euskal gizarte zientzietako ikerlanetan rapari buruz dagoen ahuleziari lau hipotesi ematen ahal dizkiogu.

Lehen hipotesia. Rapa kultura herrikoia barnean kokatzen da, eta, luzaz, masaren kultura bezala hausnartuta, kultura horrek duen gaitasun autonomorako –estetika eta estiloerik dagokienez (Macé 2016)– deskontsideratua eta deskalifikatua izan da. Bourdieuk (1979) eta bere herentzian izan diren beste hainbeste frantses intelektualek nahiago izan dituzte kultura herrikoiak jasan dituen menderatze inposaketa jazarpen bortizkeria sinbolikoak ikertu kultura herrikoiak

dituen sortze-gaitasun autonomoak baino. Luzaz, kultura herrikoien konplexutasuna, sakontasuna eta sortze formalaren erreflexibitatea kritikatuak izan dira, Richard Shustermanen raparen estetikaren legitimizazioa (Shusterman 1992) eta *cultural studies* direlakoak (Mattelart eta Neveu 2008) heldu arte.

Bigarren hipotesia. Rap mugimendua hogeituro urteko mugimendua da, eta, beraz, aski berria. Iraupen motz horrek diakronikoki ikertzeari zailtasuna ezarri dio, eta historialariei mugimendu sozialak ikertzeko denbora-urruntzea ukaitea gustatzen zaie.

Hirugarren hipotesia. Rap taldeek zabaltzen dituzten ideologekin lotua izaten ahal da. Ideologia horiek, alde bate-
tik, gizartean minorizatuak diren talde sozialekin eta azpiko

klaseekin zerikusia dute, boterearen aurka jotzen dute, sistemaren kritika sistematizatuak dira, instituzioak bortizki kritikatzeko dituzte; eta, beste alde batetik, ezker abertzaleko nazionalismoarekin lotura estua ukan dute. Ideologia horiek 'ez zuzen', ez 'aski neutro' edo problematikotzat jo izan dituzte instituzio publikoetan direnek.

Laugarren hipotesia, azkenik. Uste dugu euskal rapa orain arte beste euskal musika

motak baino guttiago ikertua izan dela euskal kantagintzan musika genero minorizatuak delako, foku nagusietatik kanpo geratzen delako eta publiko murriztua ukitzen delako.

Iduriz, aipatu ditudan hipotesi guztiengatik, ikertzaileen ztat euskal rapak ez du ikerlan sakonik merezi. Uste dugu ez ikertze horrek Euskal Herriko gizartea hobeki ulertzeko eta hausnartzeko gakoak baztertu duela. Hori dela-eta deliberratu genuen gaia sakontzea eta orain arte zegoen ikerlanaren hutsa betetzea.

Sortu zenetik, euskal rapak Euskal Herriak bizi izan duen egoera soziala, ekonomikoa eta politikoa islatu digu. Euskal Herriko bi azken hamarkadetako egoerak aldarrikatu eta salatzen da arma bilakatu da

Euskal rapak euskal kantagintzaren lekukoa hartu zuen. Selektah Kolektiboak abestu zuen *Koktel Molotoff* abestiak Telesforo Monzonek sortutako *Batasuna* kantuaeren jarraipena hartu zuen. Biek ala biek ber helburua zuten: Euskal Herriaren askatasuna. Ber helmuga zuten: independentzia. Ber mamia: euskara. Negu Gorriak, Selektah Kolektiboa eta MAK taldeek erein zituzten haziak hazi dira, eta belaunaldi berriek euskal raparen jarraipena eta iraunkortasuna artoski aldarrikatzen dituzte. Lehen taldeek zuten ideologia partekatzen dute, non kapitalismoaren aurkako borroka, herriaren askatasuna, euskararen garrantzia eta abertzaletasuna izan diren protagonistarik nagusietakoak. Euskal raparen arrakasta Euskal Herriko erabilera eta apustuen berrinterpretazioetatik dator. XXI. mendean sortu zenetik, euskal rapak Euskal Herriak bizi izan duen egoera soziala, ekonomikoa eta politikoa islatu digu. Gazteen eskuetan, rapa Euskal Herriko bi azken hamarkadetako egoerak aldarrikatu eta salatzeko arma bilakatu da.

Aitzineko garaietan, euskal musikan konpromiso bat egon behar zen hizkuntzarekin, Euskal Herriko gatazkekin, estetika eta estilo jakin batzuekin. Gaur egun, askatasun handiagoa dago gauza desberdinak sortzeko. Aitzineko mugimenduekin konparatuz, kontzientzia kolektiboa atxikitzen da, baina musikaren bidetik adierazteko beharra gero eta ahulagoa da. Gotzon Barandiaranek dioenez, euskal kantagintzan «hiper-politizaziotik despoltizaziora igaro gara» (Barandiaran 2018). Gorpuzkingz taldeak proposatzen diguna dela bizitzeko filosofia bat, non umorea ez den bakarrik aldarte bat, baizik eta baita mundua begiratzeko eta bizitzeko soa ere, Wittgensteinek zioen bezala. Gazte taldeak, une berean, gatazka politiko batengatik tetanizatua izan den Euskal Herriko gizarteari irtenbide bat oparitzen dio, non irriak bizirik irauteko gune garrantzitsua duen eta kontserbadorea den gizarteak dituen tabuak lehertzeko unea heldu den. Gorpuzkingz taldeak Kau Kori Kura, Ttun Ttun Brigade, Zazkel, Mursego eta Drumkoptersen emanaldiek duten umorearen filosofia

partekatzen du. Euskaraz egindako musika oso serioa izan baita; eta, hala bada oraindik ere, esaten ahal da adibide horiek salbuespenak direla, baina, euskal rock erradikalak bere garaian egin zuen bezala, umorearen atea ireki dutela, Euskal Kantagintza Berriak zuen solemnetasuna apurtuz.

Euskal raparen testuak eta ingurunea ikertuz gero, esaten ahal da, alde batetik, belaunaldi berriek aitzindarien taldeen filosofia gordetzen dutela, baina, beste alde batetik, garrantzitsua dela azpimarratzea borroka armatuaren amaierak eta euskal gizartean egon diren aldaketek rapari kezka existenzialen eta umorearen ateak ireki dizkiotela. Euskal raparen mugimendua ikertzeak aldaketa politiko-sozialek eta estetika musikalaren birmoldatzeek dituzten bide paralelo eta gurutzatuak ulertzen eta sakontzen laguntzen digu. Euskal unibertsitatean instituzionalizatuak diren ikertzaile batzuek hedonismoaren erresumaren etorrera aldarrikatzen dute euskal kantagintzan, baina euskal gizarteak oraindik dituen gatazka sozialengatik agian ez da gero hurbil batendako izan. Aldarrikatzen ahalko dugun hedonismo bakarra ez baita inoiz izanen hedonismo egotiko edo norberekoia, baizik eta hedonismo partekatua, non ondasun sozialen gozamenaz emazte, gizon eta gazteen artean partekatua izanen den. Hedonismo libertarioaren filosofia partekatzen duen hedonismoa. Hedonismo libertarioa, non plazeraren mugak beti desberdintasun eta desoreka sozialetan kokatuko diren. 🍷

Oharrak

1. Hernaniko jaietan eman zuen estreinako emanaldia Selektah Kolektiboak, artean bikotea zelarik: Iñaki Arrizabalaga Daddy Jeff MC (ahotsa) eta Zigor Lampre DZeta (disko jartzailea). Musika beltza (hip-hop, funk, soul, reggae...) Euskal Herrian ezagutzera emateko eta zabaltzeko sortutako kolektiboaren lehen adierazpenetako bat zen. Aipaturiko bi kideez gain, Iñigo Goikoetxeandia Wanka MC eta Jon Lampre Molte MC abeslariak eta Aritz Usandizaga Aritz Sound System disko jartzaileak osatu zuten Selektah Kolektiboa. Dantza egiteko jaiak antolatzen hasi zen. Hip-hop emanaldi batek hartzen zuen saio horien lehen zatia: DZetak jarritako musika oinarriaren gainean hiru abeslariak txandakatzen ziren kantuan, mikrofonoa zabalik utziz abestu nahi zuen edonorentzat. Gero, Aritz Sound Systemek dantzarako mota askotariko doinuak jartzen zituen goizaldera arte. Kontzertuak egiteko eredu berria ekarri zuen Selektah Kolektiboak. Bi urtez hip-hoparen kultura Euskal Herriko hainbat txokotara eraman ondoren, Andoaingo gaztetxean Fermin Muguruzarekin jotzeko eskaintza jaso zuen taldeak, eta aukera baliatu zuen maketa Esan Ozenki diskoetxeko arduradunei helarazteko. Berehala iritsi zen diskoa grabatzeko proposamena.
2. Euskal Herriko egoera politikoa, euskararen bazterketa eta hip-hop kulturaren aldarrikapena ditu hizpide taldeak disko horretako kantuetan, eta UPN alderdiari, kazetariei eta poliziarri zuzentzen dizkie amorruzko hitz zorrotzak. Diskoan lagundu zutenen artean, Frantziako Force II Frappe taldea zegoen.
3. Espainiako rap talde ezagunenetako batzuekin aritu zen (Frank T, Violadores del Verso, SFDK...); Negu Gorriak taldeak agur esateko 2001ean Baionan eta Donostian eskainitako hiru kontzertuetan parte hartu zuen, eta Manu Chaok Radio Bembarekin 2002an Donostian emandakoa ireki zuen. 2005ean Selektah Kolektiboaren hirugarren diskoa iragarri zuen Metak diskoetxeak, baina grabatzen hasi aurretik taldea desegin egin zen. Bi disko argitaratzeaz gain, *Bagdad rap* filmeko musikan parte hartu zuen *Vosotros en Irak* kantuekin, eta Fermin Muguruzaren *FM 99.00 Dub Manifest* eta *Uek-en Ganbaratik* diskoetan kolaboratu zuen. Selektah Kolektibotik at, DZetak Fermin Muguruzaren *In-Komunikazioa*, *Euskal Herria Jamaika Clash* eta *Asthmatic Lion Sound Systema* diskoetan parte hartu du, eta haren Kontrabanda eta Afro-Basque Brigade taldeetako kide izan da. Orain, Esne Beltza taldeko partaidea da, eta Basque Power proiektu pertsonala eratu du. Aritz Sound Systemek disko jartzaile saioak eskaintzen jarraitzen du, herriz herri musika beltza hedatuz, irrastian (Info7, Molotoff...) eta prentsan (*Gara*, *Gaztezulo...*) kolaboratzeaz gain.

4. Taldea 2003an sortu zuten Mathieu Goñi *Lagogn*-ek, Claire Lacarrak (gaur egun Izate taldean), Jo Olaskoagak (gaur egun 2zio taldean), Didier Sablonek eta Eiherabidek berak. Selektah Kolektiboa euskarazko rap talde aitzindariaren lekukoa hartu zuten nolabait. Jon Eskisabelek dioenez: «Bi urte geroago *Suari darion kea* (Metak/Kontrakalea, 2005) grabatu zuten, Fermin Muguruzaren babespean, eta lehen 'frustrazioa' ezagutu, arrazoi ekonomikoengatik ezin izan baitzuten Negu Gorriak-en *Radio Rahim* kantuaren bertsioa grabatu. 'Propagandaren atzean diskoetxe ezkertiar baten logika ekonomikoa' ezagutzek 'presioak' eragin zituen taldean, 'eta ez ginen prestatu horiei aurre egiteko', dio Eiherabidek. Ondorioz, Sablonek eta Eiherabidek ez beste guztiek taldea utzi zuten. Shlaflang, Gickel eta Xabi Leonek (Skunk) osatu zuten *Suaren garai errauts erreka* grabatu zuen boskotea. Wu-Tang Clan taldearen ereduak inspiraturik erabaki zuten taldeak herensugeari eskaintzea trilogia. Hortaz, lehen diskoa Mikrofon Addikt Klan izenpean argitaratu zuen. Hurrengo diskoetan, 'aldaketa eta berritzearen ideiarekin jolasteko', hizkien esanahia aldatu du taldeak: Musika Komando Armatua bigarrenean, eta Mugimendu Anarkistak Kalera hirugarrenean. Lehen diskoan, naturan kokatu zuten herensugea, 'mendia eta lurraren indarrak ditu ordezkatzeko'; bigarrenean, hirian, eta Claude Labat mitologia adituari eskatu zioten non ikusten zuen adieraztea testu batean; trilogiari azken burukoa ematen dion *Hautsa bizigai* diskoan, herensugea 'gure barnean' dugula adierazi nahi du taldeak» (www.badok.eus/musika/pezetik-eztan-dara-m-a-k-en-amaiera).
5. *Euskal Herrian Euskal Rap bilduma - EuskalHHH* 2015ean kaleratu da (Interneten dago entzungai: www.youtube.com/watch?v=tkq7zEN0AbI).
6. Selektah Kolektiboa: *Koktel molotoff*

Torturatzaileak dagoeneko kalean dira, gorriak ala beltzak denak berdin dira, torturatzaileak hasi dira korrikan, euskal jendeari izutzeko asmotan, terrorismoa beraiek sortzen dute, alde zaharreko kale guztietatik, ixkin baten ondoan dago zauritu bat egoera larriko momentu batean kezko boteak jaurti dituzte aurrean minutuak pasatuz doaz abidan benetako tiro bat bota dute airean lagunari laguntzen nengoen momentuan bat-batean abidan joan naiz ziztu bizian koktel bat jaurtiaz gorantz aurrean argi eta garbi eduki ideia borroka egiterako orduan.

Koktel molotoff/ zalantzarik gabe/ gogor etsaiari.

Erdarazko hitzak soberan geratzen dira euskara baitugu gure hizkuntza polita abestu, abestu eta ez zaigu inoiz ahaztu gure hizkuntza bakarra behar dugula indartu ertzaina bateri euskaraz galdetu berak

esango dizu ez dizula ulertu euskaraz hitz egiten egoteagatik komisaldegian nago atxiloturik ez dago inongo eskubiderik Euskal Herria egoteko torturaturik explosio galanta daukat pentsamenduan neure hitzekin sortzen dena momentuan oparoan, luzaroan, bizi guztian gaude etsi gabe borrokan ideiak defendatu defendatu zure ingurugiroan.

Koktel molotoff/ zalantzarik gabe/ gogor etsaiari.

Penagarria da kartzeletan ikustea nola euskal presoak galtzen duten bizitza ura eta ogia dute jana bakarra hogeita lau orduak pasatuz segidan egunaren argia ez dute ezagutzen infernu batean daudelako sofritzen guzti honen aurka aurkitzen naiz ni ere etxean nahi ditugu jaio eta hil arte ikurrina eskutan gogor ondo helduta helburu bakar batekin noa zuzen borrokan borrokarik gabe ez dago garaipenik ez dugu inoiz konbate hau galdurik ziztrin halakoa hau ezta festa giroa mikrofonoa eskutan beti nago armatua neure hitzak dira bala forma-koak estrategia landuaz argi dut helburua.

Koktel molotoff/ zalantzarik gabe/ gogor etsaiari.

Koktel molotoff/ neure hitzekin nago sortzen ari.

Bibliografia

- Arbelaitz, Lander (2016): 'Zapalduen ertzeko rapa', *Argia* 2.518, 2016-07-31: 47 (www.argia.eus/argia-astekaria/2518/zapalduen-ertzeko-ropa-2).
- Argia (2011): 'Errimen malabaristak', *Argia*, 2011-03-15 (www.argia.eus/albistea/errimen-malabaristak).
- Argia (2012): 'Raper euskaldunak: Rapa amu euskarara biltzeko', *Argia*, 2012-06-12 (www.argia.eus/albistea/raper-euskaldunak-ropa-amu-euskarara-biltzeko).
- Baker, Soren (2018): *The History of Gangster Rap: From Schoolly D to Kendrick Lamar, The Rise of a Great American Art Form*, New York, Abrams.
- Barandiaran, Gotzon (2018): *Hitzen ahairea*, Zarautz, Susa.
- Barandiaran, Iker (2012): 'Distirak beltza ikusten utz diezazula. Glaukoma Vol. I', *Argia* 2.340, 2012-10-14: 33 (www.argia.eus/argia-astekaria/2340/vol-1).
- Barret, Julien (2008): *Le rap ou l'artisanat de la rime*, Paris, L'Harmattan.
- Bereziartua, Gorka (2009): 'Rapa euskaraz. Euskal Errima Erradikalaren ordua da', *Argia* 2.188, 2009-06-14 (www.argia.eus/argia-astekaria/2188/rapa-euskaraz/oso).

- Bethune, Christian (1999): *Le rap. Une esthétique hors la loi*, Paris, Éditions Autrement, Mutations bilduma 189.
- (2004): *Pour une esthétique du rap*, Paris, Klincksieck.
- Bilbo Hiria Irratia (2018): 'La Basu eta Aneguriarekin solasean, erritmo bizon rap musikaz', *Argia*, 2018-04-03 (www.argia.eus/albistea/la-basu-eta-aneguriarekin-solasean-erritmo-bizon-rap-musikaz).
- Blum, Bruno (2009): *Le rap est né en Jamaïque*, Paris, Le Castor Astral, Castor Music bilduma.
- Bourdieu, Pierre (1979): *La distinction. Critique sociale du jugement*, Paris, Les Éditions de Minuit.
- Del Amo, Ion Andoni (2014): *Party & Borroka. Jóvenes, músicas y conflictos en Euskadi*. Doktorego tesia. UPV/EHU.
- (2016): *Party & Borroka*, Tafalla, Txalaparta.
- Dubois, Vincent (2001): *Hip-Hop. CNRS. Dictionnaire des politiques culturelles de la France depuis 1959*, Larousse, 314-316.
- El Sakka (2011): 'Revendication identitaire et représentations sociales: émergence d'un nouveau mode d'expression artistique de groupes de jeunes Palestiniens', *Cahiers de recherche sociologique* 51, 203-218.
- Gaztezuolo: *Maisha MC. Elkarrizketa*, 2014-02-10 (www.argia.eus/mul-timedia/elkarrizketak/maisha-mc).
- Ghio, Bettina (2012): *Le rap français, désirs et effets d'inscription littéraire*. Doktorego tesia. Sorbonne, Paris 3.
- Kajikawa, Loren (2015): *Sounding Race in Rap Songs*, Oakland, University of California Press.
- Kouoh, Koyo (zuz.) (2017): *Les Cinq Éléments. Hip-hop, esthétique et politique*, Dakar, RAW Académie, RAW Académie Session 3.
- Larrinaga, Josu (2014): *Euskararen gizarte mugimendua XXI. mendearen hasieran*. Doktorego tesia. UPV/EHU.
- (2016): *Euskal musika kosmikoak*, Mungia, Baga Biga produkzioak.
- Lopez Agirre, Elena (1993): *Hertzainak. La confesión radical*, Gasteiz, Aianai.
- (1996): *Del txistu a la telecaster. Historia del rock vasco*, Gasteiz, Aianai.
- (1998): *Potato Reggae Banda. La Utopía de una Euskadi tropical*, Gasteiz, Aianai.
- Luku, Antton (2009): *Euskal kultura?*, Iruñea, Pamiela.
- Lapassade, Georges (1990): *Le rap ou la fureur de dire*, Paris, Louis Talmart.
- Macé, Marielle (2016): *Styles. Critique de nos formes de vie*, Paris, Gallimard.
- Mattelart, Arman; Neveu, Erik (2008): *Introduction aux Cultural Studies*, Paris, La Découverte.

- McDonald, David A. (2006): *My Voice is My Weapon: Music, Nationalism, and the Poetics of Palestinian Resistance*. Doktorego tesia. University of Illinois.
- MUAK (2018): 'Benito Lertxundi. Elkarrizketa', MUAK, 2018-11-27 (www.muak.eus/kategoria/elkarrizketa; MUAK taldeak hainbat raplarrarekin egin dituen elkarrizketak ere ikusgai daude webgune berean).
- Passeron, Jean-Claude (1991): 'Figures et contestations de la culture. Légitimité et relativisme culturel', in *Le raisonnement sociologique*, Paris, Nathan, 291-334.
- Puig, Nicolas (2007): '«Bienvenue dans les camps!». L'émergence d'un rap palestinien au Liban: une nouvelle chanson sociale et politique', in Nicolas Puig eta Franck Mermier (zuzk.): *Itinéraires esthétiques et scènes culturelles au Proche-Orient*, Beirut, IFPO, 147-171.
- (2012): 'La cause du rap', *Cahiers d'ethnomusicologie* 25, 93-109.
- Recanati, François (1982): *Les énoncés performatifs*, Paris, Les Éditions de Minuit.
- Shustermann, Richard (1992): *Pragmatist Aesthetics. Living Beauty, Re-thinking Art*, Lanham, Rowman & Littlefield.
- Sorman, Joy (2007): *Du bruit*, Paris, Gallimard.
- Vicherat, Mathias (2001): *Pour une analyse textuelle du rap français*, Paris, L'Harmattan, Univers musical bilduma.
- Virolle, Marie (2007): 'De quelques usages du français dans le rap algérien. L'exemple de "Double Canon"', *Le Français en Afrique* 22, 55-69 (www.unice.fr/bcl/ofcaf/22/Virolle.pdf).
- Zubozki, Andrea (2015): '2zio. Hitzak harrapatzen', *Argia* 2.488, 2015-12-20 (www.argia.eus/argia-astekaria/2488/2zio).

Euskal raparen diskografia

- Selektah Kolektiboa: *Selektah Kolektiboa* (Esan Ozenki, 2000), *Esperientzien etorbideak* (Metak, 2002).
- MAK (Musika Armatu Komando / Mugimendu Anarkista Klean / Mikrofon Addikt Klan): *Suari darion kea* (2005), *Suaren garai errauts erreka* (2007), *Hauts eta errauts Erremix* (2008), *Kanal Akustik* (2010), *Hautsa bizigai* (2014).
- Norte Apache: *Hesiaren beste aldean* (2009), *Norte Apache Zuzenean* (2009), *Quilombo* (2011), *Errima* (2014), *Juanito Laguna* (2015).
- Glaukoma: *Vol. 1* (Bonberenea Ekintzak, 2012), *Vol. 2* (Bonberenea Ekintzak, 2013).
- Bunpada sound: *Anitzak hitzak* (Babel msk/Radiation, 2010).

Euskal raparen hausnaketa antropologiko historikoa

Fermin Muguruza: *Asthmatic Lion Sound Systema* (2008).

2zio: *Pausuz pausu* (2013), *Bideak* (2015), *Orain eta hemen* (2018).

La Basu: *Aire es vida* (2015), *Izotz erregina* (2016), *Ni naiz izotz erregina* (2017).

Nizuri Tazuneri: *Zazpi* (2018).

Jon Eiherabide aka Mc Stal'Inside: *Garrei olerkiak ufatzen* (2019)

<https://archive.org/details/McStalInside>

Bideoak: Aaldea: www.youtube.com/watch?v=yRKBQxRgS4s&t=378s

B aldea: www.youtube.com/watch?v=vNK4jKh9fxk

Remixak

MAK: *Denok ala inor ez* (Aire Ahizpak)

www.youtube.com/watch?v=wTL7CpOxe5c

2zio: *Nor nintzen ni* (Urko)

www.youtube.com/watch?v=RcpCpG9PUuk

Norte Apache: *Nire aitaren etxean* (Gabriel Aresti)

www.youtube.com/watch?v=Y6b925wRX3E

Imanol Epelde: *Etxepare RAP* (Bernard Etxepareren 1545eko *Linguae Vasconum Primitiae* liburuaren hitzaurrea)

www.youtube.com/watch?v=XbhmChxnjRE

Norzon: *Txakurtegia* (Mikel Laboaren *Gure bazterrak*)

www.youtube.com/watch?v=tkq7zEN0AbI